

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Душан ЈОВИЋ
(Београд)

МЕТОДОЛОШКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ИЗУЧАВАЊА МОРФОНЕМАТИКЕ

1. Морфонематика као посебна лингвистичка дисциплина, или интердисциплина¹ у нас је до данас била мало предмет посебног изучавања. Особито нема радова теоријског карактера о овом питању.

Са изузетком Павла Ивића, који међу морфолошка средства деκлинације убраја и гласовне алтернације у основи, што је несумњиво ново у нашој науци,² али не и у науци уопште, нема комплетнијих радова у којима се расправља о морфонематици. Има још понека парцијална напомена или узгредан осврт, али ни у изучавању савременог књижевног језика, ни дијалеката ова област се не узима у обзир. Разлози су двојаки.

1^о Морфонематика је настала у оквирима структуралне лингвистике,³ мада је и пре појаве структурализма било наговештаја о резултатима гласовних промена који имају морфолошку функцију. Има мишљења да је морфонематику први прецизније дефинисао Бодуен де Куртене.⁴

Према томе, да ли ће морфонематика добити самосталан третман или не зависи најчешће од методолошке опредељености научника или од значаја који јој поједини научници придају. У сваком случају, мор-

¹ Ю. С. Степанов очигледно сумња у пуну целисходност издвајања морфонематике. В. Основы языкознания, Москва 1960, 110—111.

² В. О деκлинационим облицима у српскохрватским дијалектима. Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду IV (1959), 198.

³ В. N. S. Trubec̄ki, Gedanken über die Morphologie, TCLP IV, 1931.

⁴ В. Ф. М. Березин, Вопросы морфологии и типологии языков в работах И. А. Бодуена де Куртене. Очерки по истории языкознания в России конец XIX — начало XX в., Москва 1968, 123—151.

фонематика је на некакав начин зависна од фонологије. Обично се о њој говори тамо где се фонологија признаје као посебна научна дисциплина, где фонологија није терминолошки и садржински повезана с фонетиком.

2⁰ Морфонематика, по правилу, није никако добила онакав статус као фонологија и тамо где је научна оријентација изразито структуралистичка. Неки је сматрају интердисциплинарном појавом. Други јој признају више независности, али без посебног теоријског образложења.⁵

2. Наш задатак није толико да у овом случају разматрамо теоријску страну везану за морфонематику, већ нам је циљ да покажемо, колико је могуће, у најопштијим цртама, могућности њене примене у разматрањима разних питања нашега језика на морфолошком, фонолошком плану, и у грађењу речи.⁶

3. У нашем језику, као и у низу других, на асоцијативном плану формира се низ скупова чији су елементи повезани у целине заједничком основном морфемом. А наравно и тако што им је заједничка нека деривациона морфема, а основна морфема је различита. Евентуалне фонолошке промене у основној морфемима могу бити носиоци диференцијалних морфолошких елемената и на тај начин се конституише посебан фактор као средство деклинације, конјугације или деривације. Показаћемо то само на неколико скупова

I	II	III
јунак-	јунак-ø	пек-ао
јунач-ки	јунач-е	печ-е-м
јунач-ина	јунац-и	пец-и и др.

На овакав начин образују се серије морфонематских опозиција нпр. (к-ч), (г-ж), (х-ш), (ц-ч), (з-ж), (х-с), (о-л), (ø-а), итд.

4. Скупови тако насталих односа су врло бројни у нашем језику, а слично се може видети и у многим другим језицима. Њихов број се, по правилу, увећава у пропорцији са развијеношћу или неразвијеношћу флексије, иако алтернације овога типа нису везане искључиво за флек-

⁵ О овоме расправља М. Ивић и каже следеће: „Проучавање улоге фонема у оквиру морфолошких појава развило се у посебну грану: *морфонологију*. Њени резултати нису само значајни за општелингвистичку теорију, већ и за праксу разрађивања конкретних граматичних проблема“ V. Pravec u lingvistici. Ljubljana 1970, 127.

⁶ О овим питањима аутор расправља у чланку у Зборнику посвећеном проф. Раду Флори, који се налази у штампани.

сивне језике. Има их и у језицима друкчије структуре. Даље, овакве алтернације могу се јавити или су се јављале на границама морфема, али и као резултат унутрашње флексије, нпр. нем. *geben-gaben*, енгл. *foot-feet*, арап. *qatala-qatila* и др. У српскохрватском такође има сличних односа, нпр. *зов* — *зва*, (о-ø), *бер* — *бра*, (е-ø) итд.

5. Два питања постављају се у вези са овим феноменима.

1^о Какав је њихов однос према морфологији.

2^о Какав је однос морфонематике према фонологији.

Одговор на прво питање зависи од тога како се гледа на једно од фундаменталних питања лингвистике. Наиме, да ли сваки облик једнога асоцијативног скупа, пре свега деклинационог или конјугационог, можемо сматрати посебном речи или не. Као што је познато, традиционална лингвистика обично је све падежне облике сматрала јединицама једне исте речи, а исто тако и глаголске облике. Однос је увек друкчији према другим речима насталим афиксацијом или слагањем. Односно, друкчији је третман према сложеницама и деривационим речима.

6. Представници структуралне лингвистике неједнако се односе према овом питању. Неки су релативно експлицитни у захтеву да се сваки посебан облик сматра и посебном речи. Ferdinand de Saussure, Ch. Bally, Leonard Bloomfield, а и други, сматрају очигледно да је сваки облик у крајњој линији посебна реч. Посебно је F. de Saussure експлицитан у том погледу. Он каже: „On dit couramment que ce sont deux formes du même mot (cheval et à son pluriel chevaux); pourtant, prises dans son totalité, elles sont bien deux choses distinctes, soit pour le sens, soit pour les sons“⁷. Даље, Saussure изричито каже да су то две различите форме.⁸ Нешто шире, али на готово исти начин, о овом питању говори и Ch. Bally.⁹

7. Према свему овоме, модел *рук-*: *руч-*, и др. с гледишта лингвиста сличне оријентације биле би основе за стварање различитих речи. Са гледишта представника лингвиста традиционалне оријентације и неких модерних лингвиста, ово би биле две форме једне исте речи. Према томе, алтернација (*к-ч*) би имала морфолошку функцију. Дакле, какав ће се став заузети према морфонематици, зависи од методолошке оријентације.

⁷ B. Cours de linguistique générale, Paris 1931, 147.

⁸ B. o. c. 148.

⁹ B. Linguistique générale et linguistique française, Paris 1932, 290—291.

8. Што се тиче односа морфонематике и фонологије, скоро је непотребно доказивати да су морфонематске јединице уједно и фонолошке са изузетком *ø*, али о томе и другим проблемима биће говора даље.

9. У лингвистичкој литератури има ставова да морфонематици треба дати једно од фундаменталних места у оквиру лингвистичких дисциплина.¹⁰

Међутим, као што смо рекли (в. т. 7), свака морфонематска опозиција лако се своди на фонолошки план, нпр. (*г-жс*) опонира по *ниској тоналности* : *високој тоналности*; (*к-с*), између осталог, опонира као *йрекидан йрема нейрекидном* итд. Основни проблем је *ø*, која не фунгира као дистинктивна јединица у фонологији, а готово је општеприхваћена као морфолошка јединица, односно као морфема. Не изгледа ипак да би овај факат био од неког пресудног значаја да се морфонематика одвоји као посебна дисциплина. Празан скуп у морфологији сасвим јасно указује да методолошки не би било немогућно увести га и у неке друге дисциплине уколико је неопходан у конкретној лингвистичкој анализи. На оваква решења указује и пракса математичке логике, где је празан скуп неопходан елеменат у теорији скупова. Без њега би било немогуће вршити тачна рачунања у многим случајевима. Тешкоћу не представља ни чињеница што би *ø* у фонологији била на изванредан начин изузетак од општег карактера фонолошких дистинктивних фактора који су несумњиво сви фундирани на извесним акустичко-физиолошким карактеристикама фонема. Уосталом, да подсетимо само на Трубецког, који је поред осталих опозиција уводио и *еквијолетне*, које нису засноване на некој од фонетских особина, већ је реч о опонирању јединица које су само логички равноправне.¹¹ Из свега излази да нема никакве препреке увести и елеменат *ø* као фонолошку јединицу. Његово понашање је иначе слично понашању празног скупа према осталим скуповима у логици. Да наведемо наше примере који евидентно указују на овакву могућност: *сан-ø* : *сөн-а*, *зов-* : *зове-* итд. На овакав начин би се врло једноставно фонолошком процедуром вршила успешна анализа и на морфонематском плану.

9. За лингвисте који не прихватају сваки облик као посебну реч оваква процедура тешко да би била прихватљива из једног простог разлога. Наиме, фонеме су дистинктивни фактори који се односе на

¹⁰ В. Р. Sgall, *Generativní popis jazyka a česká deklinace. Studie a práce lingvistické*, Praha 1967.

¹¹ Основни фонологији (руски превод) М. 1960, 85.

целину речи нпр. *раӣ* — *рад*, где опозиција (*д-ӣ*) уноси фундаменталне разлике у значењу. Морфонематске опозиције се често односе само на неку од морфема, нпр. *ѝек-* : *ѝеџ-*, које дају основу за сасвим различите облике: *ѝек-ао* и др. према *ѝеџ-и*. У оваквом типу лингвистичке анализе опозиције се односе само на један део речи, па се тамо посебно и изучавају. У таквом случају постојање морфонематике као посебне лингвистичке дисциплине или интердисциплине несумњиво је неопходно.